

A ROMÁK ÉS AZ ISKOLA

Az 1971. évi reprezentatív vizsgálat idején¹ az akkor 25–29 éves és 20–24 éves romák 26–27 százaléka végezte el az általános iskola 8 osztályát, vagyis a roma fiatalok 73–74 százaléka majdnem teljesen analfabéta maradt. Az 1971. évi vizsgálatról szóló beszámoló arra is felhívja a figyelmet, hogy az ötvenes és hatvanas években a nem roma népesség iskolázottsági szintje gyorsan emelkedett, és a romák és a nem romák közötti távolság növekedett.

Ma mások az iskolázottsági szintek, de mint a későbbiekben látni fogjuk, a távolság a hetvenes és a nyolcvanas években is tovább növekedett.² Két évtized, sőt ennél rövidebb idő alatt annyit mindenestre sikerült elérni, hogy még a roma gyerekek többsége is elvégzi az általános iskolát. Mintánkban a 25–29 éves korosztályhoz tartozók 75 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát, míg például ez az 50–54 éves (1971-ben 28–32 éves) korcsoporthoz tartozók közül csak 28,9 százaléknak sikerült.

A távolság növekedését a továbbtanulásnál illetőleg a középiskolába jutásnál tapasztaljuk. Az általános iskola elvégzése után a továbbtanulásnak három útja nyílik meg a magyar fiatalok előtt a szakmunkásképző iskolák, a szakközépiskolák és a gimnáziumok elvégzésével.

Valóságos, nem zsákutás, teljes jogú állampolgári léthez elégséges képzettséget nyújtó továbbtanulásnak csak a szakközépiskolákat és a gimnáziumokat nevezhetjük, a szakmunkásképzők inkább a puffer, a tároló szerepét töltik be a lemaradtak számára. A három továbbtanulási út közül eddig csak a szakmunkásképző nyílt meg a romák előtt.

A 35–39 éves korcsoporthoz tartozók 7,4 százaléka végzett szakmunkásképzőt. Ez az arány a 30–34 éveseknél 17,2, a 25–29 éveseknél 13,2, a 20–24 éveseknél 15,6 százalékra emelkedik. A középiskolába jutásnál, illetőleg annak elvégzésénél előrehaladás alig észlelhető: az 55–59 éves korcsoportnál a középiskolát végzettek arány 1,5 százalék, a 40–44 éves korcsoportnál megint csak 1,5 százalék, a 35–39 éveseknél 2,3 százalék, a 30–34 éveseknél 2,7 százalék, a 25–29 éveseknél 2,0 százalék. A középiskolai továbbtanulás esélyei a roma gyerekeknek a hetvenes és a nyolcvanas években lényegében nem változtak. A táblázatok az 1971. évi, illetve az 1993. évi iskolázottsági arányokat mutatják be.

1 Kemény István: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. Bp., MTA Szociológiai Kutatóintézet, 1976.

2 Az itt közölt tanulmány az 1994-es cigányvizsgálat adatai alapján készült. A kutatást Kemény István, Havas Gábor és Kertesi Gábor vezette.

I. TÁBLA

A roma népesség iskolai végzettsége korcsoportok szerint (N ill. %), 1971

Életkor	Nem járt iskolába	1-7 osztály	8 osztály*	Érettség	Egyetem	Nincs adat	Összes	Megoszlás
15-19	N 52 % 8,6	418 68,6	128 21,0	1 0,2	0 0,0	10 1,6	610 100,0	17,4
20-24	N 70 % 13,1	320 59,8	134 25,1	6 1,1	2 0,4	3 0,5	535 100,0	15,3
25-29	N 96 % 27,0	197 55,5	51 14,3	6 1,7	1 0,3	4 1,2	355 100,0	10,1
30-34	N 128 % 36,7	176 50,5	37 10,6	1 0,3	1 0,3	6 1,6	349 100,0	10,0
35-39	N 213 % 54,3	153 39,1	20 5,2	2 0,5	0 0,0	4 0,9	392 100,0	11,2
40-44	N 152 % 46,1	148 44,8	23 7,0	0 0,0	1 0,3	6 1,8	330 100,0	9,4
45-49	N 121 % 48,0	120 47,6	10 4,0	1 0,4	0 0,0	0 0,0	253 100,0	7,2
50-54	N 81 % 49,4	79 48,1	3 1,8	0 0,0	0 0,0	1 0,7	164 100,0	4,7
55-59	N 83 % 54,5	66 43,5	1 0,7	0 0,0	0 0,0	2 1,3	152 100,0	4,3
60-64	N 101 % 70,1	36 25,1	5 3,5	0 0,0	0 0,0	2 1,3	144 100,0	4,1
65-69	N 63 % 70,8	26 29,2	0 0,0	0 0,0	0 0,0	0 0,0	89 100,0	2,6
70-	N 85 % 65,9	38 29,5	2 1,6	0 0,0	0 0,0	4 3,0	129 100,0	3,7
Összes	N 1 246 % 35,5	1 776 50,6	418 11,9	18 0,5	7 0,2	46 1,3	3 510 100,0	100,0

* Általános iskola 8 osztálya és 1-2 év középiskola

Tudjuk, hogy a szakmunkásképző iskolák túlnyomó többségükben olyan szakmákra képeznek, amelyek iránt már évek óta semmilyen kereslet sincs, és a belátható jövőben nem is lesz, és ezért az általuk kiállított oklevelekkel egyáltalán nem lehet elhelyezkedni. A munkaerőpiacon a legrosszabb feltételekkel azok indulnak, akiknek nincs nyolc osztályuk sem. Bizonyos távolságból követik őket azok, akiknek nyolc osztály a legmagasabb végzettségük, ezeket pedig a szakmunkásképző iskolát végzettek.

Az idősebb romák – elsősorban az ötven éven felüliek – nagyrészt azért válnak munkanélkülivé, mert még az általános iskola nyolc osztályát sem végezték el. A fiatalok viszont azért nem találnak munkát, mert a mai munkaerőpiacon a nyolc osztály és a szakmunkásképző sem elég az elhelyezkedéshez.

II. TÁBLA

A roma népesség iskolai végzettsége korcsoportok szerint (N ill. %), 1993 végén

Életkor		0 osztály	1-7 osztály	8 osztály	Szmk. vagy szakisk.	Szakköz. vagy gímn.	Főiskola vagy egyetem	Nincs adat	Összes	Megoszlás
14-19	N	12	254	434	82	3	0	1	786	
	%	1,5	32,3	55,2	10,4	0,4	0,0	0,1	100,0	15,3
20-24	N	8	168	452	118	11	0	0	757	
	%	1,1	22,2	59,7	15,6	1,5	0,0	0,0	100,0	14,8
25-29	N	16	143	378	84	13	0	2	636	
	%	2,5	22,5	59,4	13,2	2,0	0,0	0,3	100,0	12,4
30-34	N	22	184	349	120	19	3	1	698	
	%	3,2	26,4	50,0	17,2	2,7	0,4	0,1	100,0	13,6
35-39	N	40	250	284	47	15	1	2	639	
	%	6,3	39,1	44,4	7,4	2,3	0,2	0,3	100,0	12,5
40-44	N	39	172	211	40	7	2	1	472	
	%	8,3	36,4	44,7	8,5	1,5	0,4	0,2	100,0	9,2
45-49	N	41	141	111	18	4	3	1	319	
	%	12,9	44,2	34,8	5,6	1,3	0,9	0,3	100,0	6,2
50-54	N	58	114	60	5	3	1	1	242	
	%	24,0	47,1	24,8	2,1	1,2	0,4	0,4	100,0	4,7
55-59	N	81	70	29	11	3	0	1	195	
	%	41,5	35,9	14,9	5,6	1,5	0,0	0,5	100,0	3,8
60-64	N	71	68	12	1	0	1	1	154	
	%	46,1	44,2	7,8	0,6	0,0	0,6	0,6	100,0	3,0
65-69	N	41	77	6	5	1	0	0	130	
	%	31,5	59,2	4,6	3,8	0,8	0,0	0,0	100,0	2,5
70-	N	52	41	8	1	0	0	2	104	
	%	50,0	39,4	7,7	1,0	0,0	0,0	1,9	100,0	2,0
Összes	N	481	1 682	2 334	532	79	11	13	5 132	
	%	9,4	32,8	45,5	10,4	1,5	0,2	0,3	100,0	100,0

Iskolázottság és munkanélküliség összefüggését illetően a két nagy vízválasztó a középfokú és a felsőfokú végzettség. A KSH által végzett munkaerő-felmérés 1993 utolsó negyedére vonatkozó adatai szerint a nem roma népességnél a munkanélküliségi ráta 12,84 százalék, a felsőfokú végzettségűeknél 2,94, az érettségizetteknél 9,91, a szakmunkásképző iskolát végzetteknekél 15,55, a nyolc osztályt végzetteknekél 17,52, az 1-7 osztályt végzetteknekél 23,05 és az egy osztályt sem végzetteknekél 49,2 százalék.

A legtöbb roma gyerek számára 6 és 14 éves kora között eldől, hogy bejuthat-e középiskolába. Említettük, hogy a mintánkban a 25-29 éves korosztályhoz tartozók 75 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát. De nem 14 éves korában, hanem egy, két vagy több évvel később.

Tudjuk, hogy az általános iskolát 14 éves korban befejezők aránya a teljes népességben is csak 81-82 százalék, és ez az arány 15 éves korban emelkedik 90 százalékra, 16 éves korban 96 százalékra. A roma népességnél azonban egészen mások az arányok. 14 éves korban végzi el az általános iskolát a gyerekek 31,3 százaléka, 15 éves korban

43,6, 16 éves korban 62,7, 17 éves korban 64,4 és 18 éves korban 77,7 százalék. Nyilvánvaló, hogy a középiskolába jutásnál elsősorban azok esélyesek, akik 14 vagy 15 éves korukban végezték el az általános iskolát.

Az általános iskolát 15,16 éves korban vagy később végzők nagy részénél a késésnek az az egyik oka, hogy nem hat-, hanem hétéves korban írták be őket az általános iskola első osztályába. (Az egy év késéssel történő beiratkozás a nem roma gyerekeknel is előfordul, de jóval kisebb arányban.) Ezt a késést növelik azután a bukások és az évismétlések.

A hétéves roma gyerekek 38,7 százaléka jár az általános iskola második osztályába, vagyis a gyerekek 61 százalékánál már hétéves korukban lehetetlenné válik, hogy tizennégy éves korukra be tudják fejezni az általános iskola nyolcadik osztályát.

A nyolcéveseknek	31,5 százaléka jár harmadikba,
a kilencéveseknek	33,0 százaléka jár negyedikbe
a tízéveseknek	31,3 százaléka jár ötödikbe,
a tizenegy éveseknek	33,0 százaléka jár hatodikba,
a tizenkét éveseknek	33,0 százaléka jár hetedikbe,
a tizenhárom éveseknek	27,5 százaléka jár nyolcadikba.

(Fenti sorokban az életkorokat a tanév kezdete szerint adtuk meg, így hét éves 1993 őszén az, aki 1985. szeptember 1. és 1986. augusztus 31. között született.)

Az iskolai végzettségre és az iskolába járásra vonatkozó eddig említett adatok és arányok az egész ország roma népességét jellemzik. Az egyes régiókban azonban eltérő arányokat figyelhetünk meg. A 25–29 éves korcsoportban például az általános iskola nyolc osztályánál kevesebbet végzettek aránya (%):

országos átlagban	25	a keleti régióban	30
a budapesti iparvidéken	16	az alföldi régióban	27
az északi régióban	26	a dél-dunántúli régióban	28

Igen nagy a különbség településtípusok szerint is. A 25–29 éves korcsoportban az általános iskola nyolc osztályánál kevesebbet, illetve középiskolát végzettek aránya (%)

	nyolc osztályánál kevesebbet,	középiskolát végzettek
Budapesten	15,5	9,9
vidéki városokban	23,7	2,8
községekben	27,3	1,8

A legnagyobbak és valószínűleg a legfontosabbak az anyanyelv szerinti különbségek. Az általános iskola nyolc osztályánál kevesebbet végzettek aránya (%):

magyar anyanyelvűeknél	22,9
román anyanyelvűeknél	41,6
cigány anyanyelvűeknél	48,2

Az iskolába járás történeti alakulása századunkban

Jobban értjük a mai helyzetet, ha visszatekintünk a roma népesség és az iskola viszonyának történetére. Ennek alakulását jól mutatja a roma népesség korcsoportjainak iskolai végzettsége 1971-ből és 1993-ból.

Az 1971-es vizsgálat szerint a legidősebb – 59 éven felüli – korosztályhoz tartozók 1911 előtt születtek és 70 százalékuk sohasem járt iskolába. Ebben az időben – az első világháború előtt és alatt – még nagyobb volt az anyanyelvi csoportok közötti különbség, mint ma: a magyar anyanyelvűeknél 60, a cigány anyanyelvűeknél 90, a román anyanyelvűeknél 100 százalék volt az iskolába nem járók aránya. Az iskolába járás különben – siker esetén – négy vagy hat osztály elvégzését eredményezte: a 30 százalék iskolába járó roma gyerekek egyharmada hat osztályt, másik harmada négy osztályt, harmadik harmada pedig annál kevesebbet végzett.

A két háború közötti kultuskormányzat nagy erőfeszítéseket tett a négy- és hatosztályos iskolázás kiterjesztésére. Ennek – és más tényezőknek – eredményeképpen az 1971-ben 35–59 éves, tehát 1912 és 1936 között született romáknál az iskolába nem járók arányát sikerült 50 százalékra leszorítani: a magyar anyanyelvűeknél 40 százalékra, a román és a cigány anyanyelvűeknél 60 százalékra. A négy osztályt végzettek aránya e korcsoportoknál általában egyharmad fölött volt.

Jóval nagyobb előrelépésre került sor 1945 után. Az iskolába nem járók aránya 37 százalékra csökkent azoknál a gyerekeknél, akik 1943 és 1945 között léptek iskolaköteles korba. A következő öt éves korcsoportnál az arány 27 százalék, az 1953 és 1957 közötti időszakban 13 százalék, majd sorban nyolc, hat, három, kettő és egy százalék.

Az előrehaladás a román anyanyelvűeknél gyorsabb volt, mint a cigány anyanyelvűeknél. Említettük, hogy az első világháború előtt a beás gyerekek egyáltalán nem jártak iskolába. Az 1957 után iskolaköteles korba lépő beásoknál viszont az iskolába nem járók aránya már csak 10 százalék volt. A változás egyik oka a lakóhely, másik oka a foglalkozás megváltozása volt. Az első világháború előtt a beások erdei telepeken éltek, és gyerekeiknek nem is volt módjuk arra, hogy iskolába járjanak. A későbbiekben az erdei telepek lakói fokozatosan egyre közelebb költöztek a falvakhoz, az iskola megközelíthetővé vált és az állami erőfeszítések is elérték a családokat. A beások igen nagy része Baranya megyében él, ebben a megyében különösen nagy volt a bányászat és az ipar fejlődése: a cigány férfiak mind el tudtak helyezkedni.

Az előrelépés a magyar anyanyelvűeknél is nagyobb volt, mint a cigány anyanyelvűeknél: 1957 után előbbieknél 40 százalékról 6 százalékra, utóbbiaknál 70 százalékról 17 százalékra csökkent az iskolába nem járók aránya.

A század első felében az iskolába járás volt a legfontosabb, az 1945 óta eltelt évtizedekben a nyolc osztályt végzettek arányának növekedése került előtérbe. Egyötöd volt a nyolc osztályt végzettek aránya azoknál, akik 1934 és 1938 között születtek, 1940 és 1944 között léptek iskolaköteles korba, és a negyvenes évek második felében kerülhettek az általános iskola felső tagozatába. Aligha véletlen, hogy a 9%-ról a 22%-ra emelkedés a régi rendi világ összeomlása után ment végbe, egy időben a demokrácia megteremtésére irányuló erőfeszítésekkel, így többek között a nyolcosztályos általános iskola létrehozásával. Ez az arány 29 százalékra emelkedett azoknál, akik 1939 és 1943 között születtek, 1945 és 1949 között lettek 6 és az 50-es években 10–14 évesek; majd 40%-ra azoknál, akik 1944 és 1948 között születtek, 1950 és 1954 között lettek 6 és 1954 és 1968 között 10–14 évesek. Ezekben az években tehát a roma fiatalok többsége még mindig nem végzi el az általános iskolát. Csak az 1949

és 1958 között született, iskolaköteles korba 1955 és 1964 között lépő, 10–14 éves korba 1959 és 1972 között jutó romáknál éri el az általános iskolát végzettek aránya az 55%-ot.

1945 és 1960 között tehát egyenletes és viszonylag gyors a fejlődés, ezt néhány éves megtorpanás követi, hogy azután az általános iskolát végzettek aránya az 1959 és 1963 között született, iskolaköteles korba 1965 és 1969 között lépő, 10–14 éves korba 1969 és 1977 között jutó korcsoportnál érje el a 70%-ot, majd a következő két korcsoportnál a 75 illetőleg a 77%-ot.

Az iskola irányába az első lépéseket a romák a század elején tették meg. Az 1945 előtti évtizedekben odáig jutottak, hogy a gyerekek fele járt egy-két vagy három évig iskolába és egyharmaduk végzett 4 osztályt. Az 1945 óta eltelt fél évszázados fejlődés eredményeként ma a fiatalok 77%-a végzi el – ha nem is 14 évesen – a 8 osztályt. Ennek értékeléséhez legyen szabad az 1971-es kutatás beszámolójából néhány sort idézni:

„A vizsgálat során mindenütt azt tapasztaltuk: a hét osztálynál kevesebbet végzett cigány gyerekek gyakorlatilag majdnem teljesen analfabéták; nevük aláírásán kívül írni egyáltalán nem tudnak, olvasni csak nyomtatott betűket, azt is oly módon, hogy a szöveg megértésére képtelenek. Ez megnehezíti a társadalmi munkamegosztásba való bekapcsolódásukat, illetve azt olyan foglalkozásokra korlátozza, amelyeknek betöltéséhez semmiféle iskolázottság sem szükséges. Az iskolázatlan cigány munkaerő létszáma egyelőre gyorsan gyarapszik... Ezzel egyidejűleg számolnunk kell gazdasági életünk és iparunk szerkezetének megindult átalakulásával. Az ötvenes években újratermelődött a tanulatlan munkaerő, de nem olyan iramban, mint amilyen iramban a tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet növekedett. Így következett be, hogy az ipar bővülése saját határaiba ütközött és irányváltásra kényszerült. A tanulatlan munkaerőre irányuló kereslet a jövőben már nem emelkedik, hanem csökken vagy legfeljebb változatlan marad. Ennek következtében előre látható, hogy már egy-két évtized múlva felesleg képződik a tanulatlan cigány munkaerőből, és ez a felesleg elhelyezhetetlennek fog bizonyulni.”³

A nyolc osztály elvégzésének terjedéséhez kétségkívül hozzájárult a cigánytelepek többségének fokozatos fölszámolása: 1971-ben 66%, 1993–1994-ben 14% volt a cigánytelepi lakások aránya. Ezzel kapcsolatban nem csak a gyereket az iskolától elválasztó fizikai távolság csökkenésére kell gondolni, hanem arra is, hogy a falvakba és a városokba beköltözött romák többé-kevésbé alkalmazkodnak a nem roma társadalomhoz és az iskolához való viszonyt illetően feladják, illetve módosítják a hagyományos életformát és gondolkodásmódot.

Az iskolavégzés és a továbbtanulás akadályai

Az 1971-es kutatás beszámolója az iskolázatlanság okai közül első helyen a felmentések és halasztások sokaságát jelölte meg, az iskoláretlenség miatt engedélyezett halasztások

3 Kemény (1976) i.m., p. 40.

ugyanis veszélyesen rövidítették (és rövidítik) az iskolába járás idejét. Mint láttuk, ez az ok azóta is fennáll, sőt mint ismeretes, ma már engedélyt sem kell kérnie a szülőknek, ha gyermekét nem hat-, hanem hétéves korban viszi iskolába. Le kell szögezni, hogy a hatéves roma gyerekek nagy része növéiben és értelmi fejlettségben valóban iskoláéretlen, és jobb is, ha csak hétéves korában kezd iskolába járni. Nem a korai kezdésre, hanem az általános iskola sikeres befejezésére és továbbtanulásra van szükség.

Más tényezők még nagyobb mértékben akadályozzák a roma gyerekek középiskolába jutását, negyed részüknél még az általános iskola elvégzését is. Az 1971-es kutatás beszámolója az iskolázatlanság egyik fő okát a kisegítő iskola intézményében jelölte meg és megállapította: „A kisegítő iskola valójában a gyógypedagógiai tagozat szemérmesebb neve”.⁴ Azóta még szebb nevet találtak az illetékes hatóságok, képmutatás céljából: azért, hogy a beavatottakon kívül senki se ismerhesse a valóságos tényállást. Fenntartók és kijelölők talán saját magukat is becsapják, hiszen gyógypedagógusokat küldenek ezekbe az intézményekbe, holott gyógypedagógiai eset alig akad bennük, és az oda küldött gyógypedagógusok mit sem tudnak kezdeni képzettségükkel. Elsőprő többségben nem gyógypedagógiára szoruló gyerekek járnak oda, hanem – ahogy mondani szokás – nehezen nevelhető gyerekek, nyíltabb szóval: cigányok. Azért kerülnek oda, mert a normál iskola normál osztályának normál pedagógusa nem vállalja őket, és nem is boldogulna velük. Munkaköri kötelezettsége – azt már ne is mondjuk, hogy hivatása – lenne, de ha mégsem vállalja, akkor talán jobb is, ha nem erőltetjük, mert hiszen milyen eredményt várhatnánk a kényszerítéstől? (Sokszor éppen azért nem vállalja, mert érzi, hogy nem is tudná csinálni.)

Lakatos Menyhért írta még 1971-ben: „A putrik világában korlátlan szabadságot élveztek, sem nyelvi, sem illemszabályok nem kötötték őket... Aztán váratlanul jön az iskola szabályokhoz kötött, szűk világa, alig egy padnyi szabad teret nyújtva számukra. Ezt nem előzte meg szülői felvilágosítás (hisz maguk is alig vagy egyáltalán nem ismerik az iskolát), nem szoktatta fegyelemre őket óvoda. És szeptember elsején faragatlan magatartásukat, nyelvi nehézségeket viszik magukkal, meg nevéket, hogy „cigány”. Ezek a tények egyszer s mindenkorra megfosztják őket a közös iskolában attól, hogy játszópajtást vagy barátot válasszanak, netán őket válassza valaki. Míg a többi gyerek az iskolát második otthonának tekinti, a cigány idegen marad. Nem fogadják be, elhúzódnak tőle, lenézik, mert rongyos, és nem mindig mintapéldánya a higiénianak. Jönnek a gúnyolódások, ő a maga módján megpróbál ellenállni, és ez a mód többnyire szigorúan ütközik az iskolai élet szabályaival. Elfogy a pedagógus türelme is, hullanak az egyesek, az intők, tanulmányi eredmény elégtelen, osztályisméltés, majd gyógypedagógia, mert rontják az osztályatlagozt. Még nem cigány gyerekek esetében is előfordul, hogy a nehezen kezelhető tanulót pusztán körülményei miatti szellemi retardáltsága és rosszabb magatartása okán gyógypedagógiai osztályba adják be. Cigány gyerekek esetében ez szinte általánossá vált. A cigány gyerekek számára az iskola nem tud otthonossá válni. Eredménytelenül múlnak az évek, a gyerekek

4 Kemény (1976) i.m., p. 41.

változatlanul szabadulni akarnak idegen környezetüktől, elkerülik az iskolát. Válasz: intő, buktatás, pénzbírság. Mindez nem segít... Amikor végképp elfogy a türelem, jön a megoldás: a gyereket gyengeelméjűség miatt felmentik az iskolalátogatás kötelezettsége alól. Örül a gyerek, megszabadult a kínos idegen környezettől, örül a szülő, megszabadult a pénzbírságoktól és az iskoláztatással járó kiadásoktól, és megkönnyeb-
bül a pedagógus is.”⁵

Az 1971 óta eltelt 24 évben a roma gyerekek döntő többsége szüleivel együtt eljött a putrik világából: az idézet kezdő szavai ma tehát csak a roma gyerekek kisebbségére illenek. Az iskola azonban nemcsak a putriból jövőknek, hanem sok más roma gyereknek is idegen környezet, és gyógypedagógiai osztályba sem csak telepi gyerekek jutnak.

A kiségitő iskola csak egyik módja a nehezen kezelhető gyerekektől való megszabadulásnak. A legbanálisabb gyakorlatban ezek a gyerekek rossz viselkedésük és rossz tanulásuk miatt megbuknak, ismételnék, több alkalommal is évet vesztenek, túlkoros gyerekké válnak, és végül felmentést kapnak a rendszeres iskolába járás alól.

A fölmentésekben és halasztásokban ill. az iskolaéretlenség miatti késleltetett beiratkozásokban 1971-ben is nagy szerepet játszott és ma is nagy szerepet játszik a gyerekek általános alultápláltsága. A rossz táplálkozás a későbbi években is akadályozza a tanulást és a megfelelő részvételt az iskolai életben. Az is gyakran megtörténik, hogy a gyerekek ruházat vagy megfelelő felszerelés hiányában nem tudnak iskolába menni.

A rendszeres iskolába járás alóli fölmentés nem minden esetben jár végzetes következménnyel, nem feltétlenül vezet az általános iskola el nem végzéséhez. Megmarad az év végi vizsgázás lehetősége sőt 16 éves korig ez legalább elvileg, kötelező is. A legtöbben azonban nem élnek ezzel a lehetőséggel.⁶

A legutóbbi időkig a felmentettek – és általában mindazok, akik nem végezték el az általános iskolát – a dolgozók általános iskolájában folytathatták tanulmányukat. Ez a lehetőség csak a városokban vagy a városok közelében lakók számára állt fenn, és számukra is csak az új közoktatási törvény hatályba lépéséig. A dolgozók általános iskolája a hetvenes és nyolcvanas években vált a nehezen nevelhető, az általános iskolából kimaradt 15–19 éves fiatalok oktatási intézményévé. „Hol a szülők, hol az iskola vezetése kereste fel a dolgozók általános iskoláját, hogy a gyereket a hagyományos képzési rendszerből kiemelje... A dolgozók általános iskolájába bekerült gyerekek a sajátjukhoz hasonló szocializációjú, felfogású, motivációs háttérű közösségbe kerültek. A korábbi tanulási sikertelenségük, rossz tanuló helyzetük ártértékelődött. Egyre több siker éri őket, s ez komoly motiváció az eredményes ismeretközvetítés számára. Hozzájárult a sikerhez az is, hogy számtalan könnyítés segítette a bizonyítvány megszerzését. (Minimális tantárgyszám, minimális tanóraszám, a nyelvtanulás hiánya). A dolgozók általános iskolájában a pedagógusok számára nem rendkívüli – ellenkezőleg, éppen

⁵ Lakatos Menyhért: Cigányközösség, cigánytelepek. *Valóság*, 1971/4. p. 89.

⁶ Csoba Judit adatai szerint Nyíregyházán minden évben három-négy alkalommal adják meg az osztályozó vizsga lehetőségét. Ezekre az elmúlt években összesen 100–120 fő jelentkezett. Közülük 50–60 százalék jelent meg a vizsgán és a megjelentek 10–15 százalékának volt sikeres a vizsga. Csoba Judit: Az alapképzés során lemorzsolódó fiatalok iskolarendszerben tartásának lehetséges útjai. PhD dolgozat, 1995.

az a hétköznapi –, hogy eltérően szocializált gyerekekkel kell dolgozni. Nagyobb tapasztalattal rendelkeznek, és másként kezelik az esetleges szokatlan magatartási megnyilvánulásokat, mint egy hagyományos típusú iskola oktatói.”⁷

Láttuk, hogy a 25–29 éves korcsoportban a magyar anyanyelvűek 77 százaléka, a román anyanyelvűek 58 százaléka és a cigány anyanyelvűek 52 százaléka végezte el az általános iskola nyolc osztályát. Utóbbiaknál, tehát a beásoknál és az oláh cigányoknál az általános iskola elvégzésének az a fő akadály, hogy hat-hét éves korban a gyerekek nagy része igen rosszul tud magyarul. A tapasztalat azt mutatja, hogy ezt az akadályt le tudják győzni azok az oktatók, akik tudnak beszélni a gyerekek anyanyelvén.

Nyelvi nehézségek azonban a magyar anyanyelvű cigány gyerekeknél is vannak. Az 1971-es kutatás beszámolójában hivatkoztunk arra, hogy a különböző társadalmi rétegekben különböző nyelvet használnak a családi életben és különböző nyelven beszélnek a gyerekekkel is. Az iskola nyelve a középosztály nyelvéhez áll közel, ezért az iskolában nehezebben boldogulnak a munkás és paraszt gyerekek és náluk is nehezebben a cigány gyerekek. „Az iskola az egész kultúrát kéri számon és az egész kultúrában való előrehaladást osztályozza, megtanítani azonban csak a felét tanítja meg, másik felét a családra bízva, a kultúrának a lényegesebb fele nincs tankönyvekbe foglalva, s ezért rejtett kultúrának nevezhetjük ... legkevesebbet családjában a cigány gyerek kap ebből a rejtett kultúrából.”⁸

Az akadályok végül is mind leküzdhetők, ha a roma szülők és gyerekek ezeket le akarják küzdeni. Az általános iskola elvégzésének és a továbbtanulásnak arányait sok tényező befolyásolja. Közülük az egyik legfontosabb a roma családoknak az iskolához való viszonya. Az 1971-es kutatás idején megállapítottuk, hogy a hagyományos életformát élő romák számára az 1945 előtti múltban az iskolának semmiféle értelme sem volt; az iskolában tanultakat a régi cigány foglalkozásokban semmire sem lehetett használni, és ezért ebben az időben a roma szülők zöme mindent megtett annak érdekében, hogy gyermekét elvonja az iskolától. Az 1971-es vizsgálat idejére a hagyományos életformát élő cigányok számára annyiban változott a helyzet, hogy az írás és olvasás megtanulását már szükségesnek látták. Ezt a hatóságokhoz való viszony átalakulása is szükségessé tette. A hatóság azelőtt a csendőrt jelentette, esetleg a jegyzőt, kivételképpen a szolgabíró. Velük a kapcsolat mindig szóbeli volt, személyes. Az új világban semmi sem ment (és megy) papír nélkül. Minimális írás- és olvasástudásra a munkahelyen is szükség volt, már a hatvanas években is. Ennél többre viszont – állapítottuk meg 1971-ben – jelenlegi életvitelük mellett nincs szükség. A telepen élő roma szülő és gyermeke a négy-öt osztály elvégzését elegendőnek tartja.

Adataink arra utalnak, hogy 1971 és 1993–94 között átalakult a roma családok véleménye az iskola hasznosságáról. 1971-es telepi romák szerint elég volt a négy vagy öt osztály, az 1993–94-es nem telepi romák szerint szükséges a nyolc osztály elvégzését tanúsító bizonyítvány. Már az 1971-es kutatás idején is észrevehettük, hogy a faluba vagy városba beköltözött, már jó néhány éve elfogadható lakásban lakó roma

7 Csoba Judit i.m. p. 9.

8 Kemény (1976) i.m., p. 45.

családokban az iskolához való viszony rendszerint megváltozik: a szülők arra törekednek, hogy a gyerek elvégezze az általános iskolát.

A bizonyítvány sokszor fontosabb, mint maga az iskola. Erre mutat az az információ, hogy roma vállalkozók nem egyszer kísérelték már meg, hogy pénzért vásárolják meg a szükséges bizonyítványt.

A közelmúlt változásai és a jövő esélyei

A legutóbbi néhány évben javulni kezdtek a továbbtanulási esélyek. Az egész népesség viszonylatában a középiskolai továbbtanulási esélyeket elsősorban az befolyásolja, hogy a tizenöt év alatti évfolyamok létszámai folyamatosan csökkennek. 1993-ban nappali tagozaton az általános iskola nyolc osztályát eredményesen 144 000 tanuló végezte el. Az 1993/94 tanévben a szakközépiskolák első évfolyamára 49 601 tanuló, a gimnáziumok első évfolyamára 36 465 tanuló iratkozott be. A 144 000 általános iskolát végzett gyerekből tehát középiskolában 86 066, vagyis majdnem 60 százalék tanulhatott tovább. Ehhez mindjárt hozzá kell tenni, hogy a tizennégy évesek létszáma 1993 január elsején 162 000, 1994 január elsején 155 000 volt, és hogy tizennégy éves korig az általános iskola nyolc osztályát 1991-ben a tanulók 81,0, 1992-ben 81,5, 1993-ban 81,4 százaléka végezte el. A középiskolába bejutott 86 000 gyerek a teljes évfolyamnak nem 59 vagy 60, hanem 54 százalékát tette ki.

Már ebben az évben kedvezőbbek voltak a bejutási arányok, mint korábban. A középiskolák első osztályába járók száma az 1991/92 tanévben 83 488, de a bejutási arány a nyolc osztályt végzettekhez képest 52 százalék, a tizennégy évesekhez képest 48 százalék volt. 1989-ben 83 403 gyerek iratkozott be a középiskolák első osztályába, de a tizennégy évesekhez viszonyított arány 44 százalék volt.

1994-ben tovább csökkent az általános iskola nyolc osztályát elvégzők, illetőleg a tizennégy évesek száma. Az 1994/95-ös tanévben a bejutási arányok a nyolc osztályt végzettekhez viszonyítva 62 százalék fölé emelkedtek és a tizennégy évesek számához viszonyítva megközelítették a 60 százalékot. A roma gyerekek továbbtanulási esélyeit ezekhez a javuló arányokhoz kell viszonyítani.

Szaktanulmányozóba, illetve szakiskolába jár:

- a tizennégy éves roma gyerekek 14,3 százaléka
- a tizenöt évesek 17,9 százaléka,
- a tizenhat évesek 17,2 százaléka.

Szakközépiskolába illetve gimnáziumba jár:

- a tizennégy éves roma gyerekek 5,1 százaléka
- a tizenöt évesek 3,7, a tizenhat évesek 5,1 százaléka,
- a tizenhét évesek 3,6, a tizennyolc évesek 3,1 százaléka.

A *Közgazdasági Szemle* 1995 januári számában Kertesi Gábor tanulmányt tett közzé a roma gyerekek iskolai pályafutásának alakulásáról és továbbtanulási esélyeiről. A tanulmány a Művelődési Minisztérium makroszintű oktatási statisztikai adataira támaszkodott. Kertesi adatai szerint a középiskola első évfolyamába bejutó roma tanu-

lóknak az általános iskola nyolcadikosaihoz viszonyított százalékos aránya 1980/81-ben 3,69, 1984/85-ben 3,06, 1988/89-ben 3,07 volt.

A mi mintánkban a középiskola első évfolyamára járó tanulóknak az általános iskola nyolcadikosaihoz viszonyított aránya 10,6, vagyis az 1988/89 évinek több, mint háromszorosa. Ennek az emelkedésnek jelentőségét az is növeli, hogy Kertesi adatsora szerint 1980/81 és 1988/89 között a középiskolába felvett roma gyerekeknek a nyolcadikosokhoz viszonyított aránya nem növekedett, hanem csökkent: 3,69 százalékról 3,07 százalékra. (Ugyanebben az időben a nem roma gyerekeknel a középiskolai bejutási arány 47,44 százalékról 48,60 százalékra emelkedett.) Itt tehát a nyolcvanas években romló tendenciával volt dolgunk és ez a tendencia fordult meg és produkált figyelemre méltó eredményeket a közelmúltban. A fentiekből látható, hogy az évfolyam létszámához viszonyított bejutási arányok a nyolcadikosokhoz viszonyított arányoknál jóval kisebbek, de ezek is magasabbak, mint a korábbi években.

A középiskolába való bejutás esélyeinek ez a javulása több tényezőnek köszönhető. Az egyik legfontosabb közülük a már említett demográfiai változás. Az 1989 évi statisztikai évkönyv szerint 1989-ben 170 891 tanuló végezte el az általános iskolát és közülük 47,4 százalék⁹ jutott középiskolába: 27,0 százalék szakközépiskolába és 20,4 százalék gimnáziumba. 1993-ban 144 225 gyerek végezte el az általános iskolát, és közülük 56,2 százalék jutott középiskolába: 32,0 százalék szakközépiskolába és 24,2 százalék gimnáziumba.

A teljes népességnél a nyolcadikat végzett tanulók 97,7 százaléka tanult tovább, a roma népesség nyolcadikat végzett tanulóinak viszont 51,2 százaléka.

Ezen belül a nyolcadikosokhoz viszonyított bejutási arányok (%):

	Teljes népesség	Roma népesség
Szakiskola	6,0	9,4
Szaktanulmánytervező	35,5	31,2
Szakközépiskola	32,0	10,0
Gimnázium	24,2	0,6
Középiskola együtt	56,2	10,6
Mindösszesen	97,7	51,2

A szelekció kényszerűen lazult, de nem minden iskolában. A gyerekek egy részénél romlottak a továbbtanulás esélyei. A hat- és nyolcosztályos középiskolában csökkent azoknak a gyerekeknek a száma akik az általános iskola nyolcadik osztályából mehetnek középiskolába. Egyes hat- és nyolcosztályos gimnáziumokban már nincs is ilyen lehetőség. (Különösen ott, ahol a négyosztályos gimnáziumot meg is szüntették.) A szakközépiskolában viszont enyhült a szelekció szigora, különösen azokban, amelyekbe kevesebben jelentkeznek. Még könnyebb bejutni a szaktanulmánytervezőkben nyitott szakközépiskolai osztályokba. Érthető, hogy a roma bejutási arány a gimnáziumokban 0,6 százalék, a szakközépiskolákban viszont 10 százalék.

Kisebb mértékben, de javult a továbbtanulási arány a szaktanulmánytervezőkben is. Kertesi arról számol be, hogy a nyolcvanas években a nyolcadikosokhoz viszonyított

⁹ Ez a 47,4 százalék a teljes népességre vonatkozik, míg a Kertesitől idézett adat a nem roma gyerekekre.

bejutási arány 30,35 százalékról 26,43 százalékra csökkent. 1993-ra a bejutási arány a mi adatfelvételünk szerint 31,2 százalékra emelkedett, a szakiskolákban való 9,4 százalékos bejutási aránnyal együtt 40,6 százalékra.

Nem ismételhetjük elégszer, hogy a középiskolai bejutási esélyek valóságos képét az évfolyam-létszámokhoz viszonyított arányok mutatják. Tény viszont, hogy néhány éve ezek az arányok is jóval magasabbak, mint korábban.

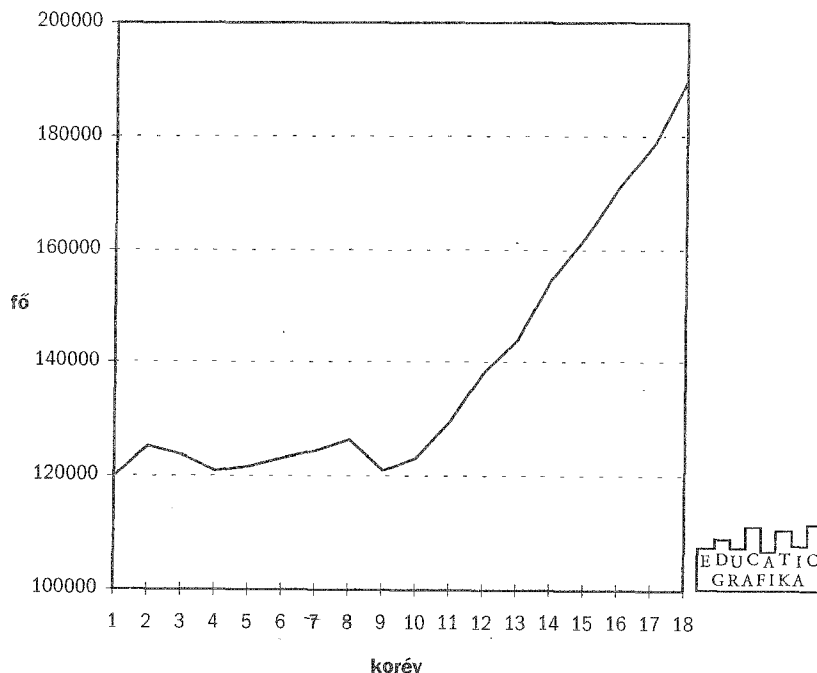
A javulás egyik (alighanem legfőbb) tényezője a demográfiai apály. Hatottak azonban más tényezők is. A rendszerváltást követően új jogszabályok keletkeztek, amelyeknek egy része kedvező hatást gyakorolt. Új intézményeket hoztak létre, többek között azzal a feladattal, hogy a cigány fiatalok továbbtanulását segítsék. A felzárkóztató és tehetséggondozó programok és a cigány kisebbségi oktatási intézmények, valamint a különböző alapítványoktól származó ösztöndíjak és támogatások is hozzájárultak a továbbtanulási arányok javulásához.

Amint az általános iskola elvégzésénél, a továbbtanulásnál is fontos tényező a szülőknek és a gyerekeknek az iskolához való viszonya. A néhány évvel ezelőtt elkezdődött javulásban is nagy szerepet játszik, hogy a családok egy része ma másként ítéli meg a továbbtanulás előnyeit és hátrányait, mint korábban.

A jövő esélyeit elsősorban a demográfiai apály fogja meghatározni, az évfolyamok létszámának erőteljes csökkenése és ezt követően alacsony szinten való stabilizálódása.

1. ÁBRA

A fiatalabb évfolyamok létszáma 1994. január elsején

Az 1. ábrán látjuk, hogy a középiskolás korú évfolyamok létszámának évek óta tartó csökkenése folytatódik és három év múlva stabilizálódik. A középiskolákba beiratkozó fiatalok száma viszont valószínűleg jóval 80 000 fölött marad. Ennek következtében az egyes korévek teljes létszámának kétharmada jut majd középiskolába. A bejutási esélyek általánosságban javulnak. Bizonyosra vehető, hogy az esélyeknek ez a javulása kiterjed majd a roma gyerekek egy részére is: a középiskolába jutó roma gyerekek létszáma és aránya tehát előreláthatólag nagy mértékben növekedni fog. A roma gyerekek túlnyomó része valószínűleg nem tud majd élni ezekkel a lehetőségekkel. Azt mondhatjuk, hogy a magyarországi gyerekek kétharmad részének esélyei javulnak (mert középiskolába jutnak) és ebben a kétharmadban lesznek roma gyerekek is. Arra azonban nincs biztosíték, hogy el is végzik a középiskolát, sőt számolni kell azzal, hogy a mainál nagyobb lesz a lemorzsolódás. Számolni kell továbbá azzal, hogy a legtöbb középiskolában romlani fog az oktatás színvonala, mert az eddiginél lazább szelekció a nívó lesüllyesztésére fogja kényszeríteni a tanárokat. A nívó süllyedése csökkenti majd az érettségi értékét a munkaerőpiacon és a felsőfokú továbbtanulásban. A legjobb középiskolák viszont fenn tudják tartani a szelekció szigorát, megőrzik az elért színvonalat és növelni tudják előnyüket más iskolákkal szemben. Az átlagos színvonal romlása érződik majd az egyetemi és főiskolai felvételi vizsgákon, és a felsőfokú intézmények első két évfolyamán. Az elit iskolák és az átlag (vagy átlag alatti) iskolák közötti távolság növekedni fog.

Ezek a tendenciák még erőteljesebben érvényesülnek akkor, ha megvalósulnak a Művelődési és Közoktatási Minisztérium fejlesztési stratégiájának alábbi célkitűzései:

„A középiskolában továbbtanulók arányát egy évtized alatt a populáció mintegy 75–80 százalékára kell emelni” „Reális előrebecslésünk szerint elképzelhető, hogy a 14–16 évesek korcsoportjában a középiskolai tanulók aránya egy évtized múlva megközelíti a 100 százalékot, a tizenhét éveseké pedig eléri a 80 százalékot.”¹⁰

Hosszabb távon minden képen arra kell törekednünk, hogy középiskolát végezzenek mindazok, akik erre egyáltalában képesek. Ugyanakkor ismernünk kell azt az árat is, amelyet ezért fizetnünk kell, és tisztában kell lennünk a megvalósítás akadályaival és nehézségeivel is.¹¹

Egyelőre a roma gyerekek nagy többségénél és a nem roma gyerekek ötödénél, negyedénél, vagy harmadánál az a gond, hogy tartós munkanélküliség vár azokra, akik az általános iskolát nem végzik el, azokra is, akik bukások után ismétlőként végzik el, valamint mindazokra, akik az iskola után eltűnnek szem elől. Jelenleg nincs terv esélyeik javítására, sőt még regisztrálásuk sem történik meg. Társadalmunk adott állapotát ismerve remény sincs arra, hogy valami történik érdekükben.

KEMÉNY ISTVÁN

10 A közoktatás fejlesztésének stratégiája. Vitaanyag, MKM, 1944. december. p. 26–27, 31, 37.

11 Az MKM idézett anyagában olvassuk: „A középiskolai oktatás kiterjesztésével egyre több olyan gyermek jelenik meg a középiskolában, aki sok bukást és frusztrációt élt meg, ám kevés eredményt ért el eddig ... Számítani kell arra, hogy amíg az oktatás módszerei és feltételei nem javulnak eléggé, a középiskolába újonnan bevont tanulók egy része az alsó középiskola követelményeinek sem képes megfelelni. Az eddigi tapasztalatok szerint arányok 20–25%-ra becsülhetők. Számukra nyitva kell hagyni a felkészültségükhöz, motivációikhoz és a munkaerő-piaci igényekhez illeszkedő szakképzés lehetőségeit.” (p. 31.)